Dolgozni kell(ene)

A börtönmunka néhány aspektusa nemzetközi kitekintésben[1]

A fogvatartottak munkáltatása a büntetés-végrehajtás számára mindenütt kiemelt jelentőségű kérdéskör, hiszen – ahogy arra a foglalkoztatás céljának megfogalmazásánál Bv. kódexünk is rámutat – az elítéltek munkáltatása a szabadságvesztés végrehajtásának fontos része. A legtöbb állam elfogadja és érvényesíti is azt a nézetet, hogy az elítéltek bármiféle munkáltatása sokkal inkább kívánatos, mint semmittevésre kárhoztatásuk. Mivel a munkavégzés szerves része a mindennapi életnek, a büntetés-végrehajtás falain belül különösen alkalmas lehet az egyhangúság leküzdésére, egyúttal esélyt adhat a reszocializáció érvényesülésének. Köztudomású tény ugyanis, hogy azok a fogvatartottak, akik munkalehetőség hiányában nem tudnak dolgozni, a munkát végző társaikkal szemben sokkal inkább deprimáltak, agresszívebbek, fegyelmezetlenebbek.

A börtönmunka, mint kötelezettség

Általános érvénnyel elmondható, hogy a legtöbb államban a jogerősen elítéltek számára a munkavégzés kötelező. Ez a helyzet többek között *Svájcban, Ausztriában, Japánban, Izraelben, Angliában* és *Walesben, Lengyelországban, Hollandiában.*

Az 1942-ben hatályba lépett svájci büntető törvénykönyv az egyes kantonok börtönmunkára vonatkozó rendelkezéseit harmonizálva kimondja, hogy *„a fogvatartott köteles elvégezni a számára kijelölt munkát."* Rögzíti továbbá, hogy *„amennyire lehetséges, a fogvatartottat olyan munkával kell ellátni, amely megfelel képességeinek, és lehetővé teszi számára a szabadulás utáni létfenntartást."*[2] [Btk. 37. § (1)-(2).]

Az osztrák büntetés-végrehajtási törvény értelmében *„ha a fogvatartottat jogerősen elítélték és képes munkát végezni, számára a munkavégzés kötelező"* [44. § (1).]. A törvény alapján az elítélt a számára kijelölt munkát el kell végezze, amely azonban sem életre, sem egészségre nem lehet veszélyes, ezen túlmenően pedig nem lehet lealacsonyító és büntető jellegű[3].

A japán büntető törvénykönyv a szabadságvesztés-büntetés 2 típusát szabályozza: az önállóan és a munkavégzési kötelezettséggel együtt alkalmazott szabadságvesztést. Ez utóbbi kapcsán a törvény kimondja, hogy a munkavégzéssel együtt járó szabadságvesztésre ítélés végrehajtásánál a fogvatartott köteles a kijelölt munka elvégzésére.

Izraelben jelenleg az 1977. évi büntető törvénykönyv 48. §-a mondja ki azt az alapelvet, miszerint az elítéltek munkavégzésre kötelesek.

Lengyelországban az 1969. évi Büntetés-végrehajtási Kódex alapján (Bv. tv. 47.§) az elítéltek kötelesek a börtönigazgatóság által számukra kijelölt típusú munka végzésére. Az elítéltek munkavégzési kötelezettségét átvette, illetve fenntartotta az 1997. évi büntetés-végrehajtási törvény (116. §) és az 1998. évi börtönmunkáról szóló törvény (1. §) is.

Mint láthattuk, az elítéltek munkavégzési kötelezettsége általános jelenség. Alapvető követelmény azonban az egyes államokkal szemben, hogy a fogvatartottakkal végeztetett munka egyrészről nem lehet represszív tartalmú, másrészről pedig nem lehet büntető vagy kényszermunka jellegű. A kényszer- vagy kötelező munkáról szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1930. évi 14. ülésszakán elfogadott 29. számú Egyezmény 2. cikke alapján e fogalomkörbe tartozónak csak azon munka vagy szolgáltatás értendő, amit valamilyen büntetés terhe alatt valakitől megkövetelnek, és amire a munkára kötelezett személy nem szabad akaratából vállalkozik. Az egyezmény alapján azonban nem vonható e meghatározás alá az a munka vagy szolgáltatás, amelyet bírói ítélet alapján követelnek meg valakitől, feltéve, hogy a munkát a hatóságok felügyelete és ellenőrzése alatt kell végezni. Ebből tehát kitűnik, hogy nem tekinthető kényszermunkának a szabadságvesztés tartama alatt foganatosított és a fogvatartottakkal kötelező érvénnyel végeztetett munka.[4] Itt említeném meg a Német Szövetségi Alkotmánybíróság későbbikben még tárgyalandó 1998-as júliusi precedens értékű döntését, amely szerint a kényszermunka alól a kötelező börtönmunka igazolható kivétele csak az lehet, ha a munkát a reszocializáció érvényesítésére használják fel.

Kivételek a munkakötelezettség alól

A kivételek egy része általánosan elfogadott. Így nyilvánvalóan nem kell munkát végezniük azon elítélteknek, akik arra egészségileg alkalmatlanok, de az előzetes letartóztatásban lévő személyeket sem terheli ilyen kötelezettség.

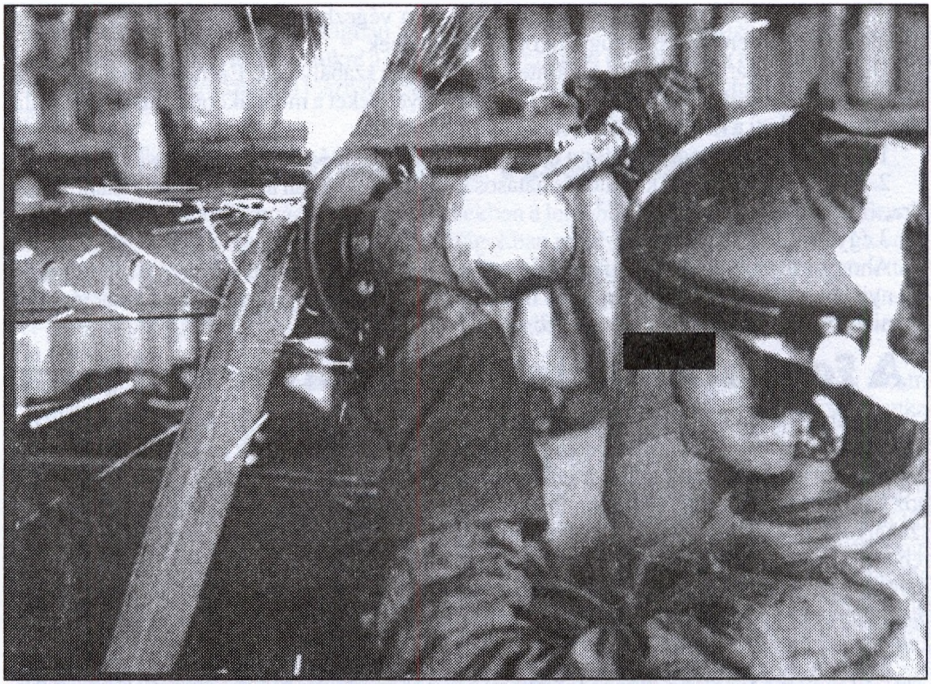
A holland szabályozásnál – több más ország és hazánk szabályozásához is hasonlóan – az elítélt és az előzetesben lévő személy státusza közötti alapvető különbség, hogy amíg az elítéltek kötelesek a számukra kijelölt munkát elvégezni, addig ez utóbbi kategóriánál az ártatlanság vélelmének következtében nincs munkavégzési kötelezettség. Amennyiben az előzetes letartóztatott mégis dolgozni akar, hasonló szabályok vonatkoznak és érvényesek rá, mint elítélttársaira. Ilyenkor a gyakorlatban a börtönigazgató és az előzetes között foglalkoztatási megállapodás jön létre, amely meghatározott időtartamra szól, de folyamatosan meghosszabbítható.

Lengyelországban az előzetes letartóztatásban lévőknek csak „házi munkát" kell végezniük, illetőleg az előzetes letartóztatottakra vonatkozó Börtönszabályok 7.§-a alapján *„a fogvatartott köteles szobáját, amelyben tartózkodik tisztán és rendben tartani."* Minden más munkavégzés esetén követelmény az előzetes letartóztatott hozzájárulása.

Általánosságban elmondható, hogy az előzetes letartóztatottak munkavégzési kötelezettsége – ahogy arra a lengyel szabályozásnál már utalás történt – általában kimerül a büntetés-végrehajtási intézet tisztántartási és intézmény-fenntartási (pl. konyhai munkák, takarítás...stb.) munkálatainak elvégzésében.

A holland szabályozás az elítéltek munkavégzése alóli egyedüli kivételként a fogvatartottak betegségét ismeri el. Az elítélt ezen okból történő munkaképtelenségéről az intézmény orvosának kell véleményt mondania. A beteg rab ilyenkor betegek számára járó fizetést fog kapni. Ha azonban a fogvatartott a betegséget csak színlelné, fegyelmi büntetésben részesülhet, illetőleg a börtönigazgató döntése alapján eltiltható a közösségi munkavégzéstől.[5]

Az 1998. évi namíbiai börtönügyi törvény a fogvatartottak munkavégzése alóli lehetséges kivételnek, illetőleg az irányadó munkavégzéshez képest enyhébb kötelezettség teljesítésének lehetséges eseteként ugyancsak az egészségügyi okot jelöli meg. A fogvatartottak munkavég-

Ausztriában nem vonatkozik munkavégzési kötelezettség a nem jogerősen elítéltekre

zésre való alkalmasságáról egy egészségügyi tisztségviselőnek kell meggyőződnie. Az ő ajánlására kaphat teljes vagy részleges mentességet a fogvatartott a munkakötelezettség alól.[6]

Az osztrák bv. törvény alapján a munkavégzési kötelezettség nem vonatkozik a jogerősen el nem ítélt személyekre, továbbá a beteg, illetve a munkaképtelen fogvatartottakra.

Angliában és Walesben a fogvatartottak egészségügyi okból mentesülhetnek a munkavégzés kötelezettsége alól, illetve az orvos ajánlására a fogvatartott számára speciális munka jelölhető ki, valamint lehetőség nyílhat például arra, hogy a fogvatartott ülve végezze munkáját.[7]

A spanyol börtönügyi törvény alapján a fogvatartottak egyes csoportjai úgyszintén kizártak a munkavégzésből. Így például nem dolgozhatnak azok, akik egészségügyi kezelés alatt állnak baleset vagy betegség következtében, mindaddig, míg vissza nem nyerik egészségüket; azok, akik állandóan teljes munkaképtelenségben szenvednek; továbbá akik elmúltak 65 évesek, illetőleg nyugellátásban részesülnek; valamint a terhes nők a szülést megelőző 16 héten, ikerterhesség esetén pedig 18 héten át folyamatosan.

Sajátos kizárási ok érvényesül Lengyelországban, ahol azon elítéltek, akik lelkiismereti okokból a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1957. évi 105. számú, a kényszermunka eltörléséről szóló konvenciójának hatálya alá tartoznak, az Igazságügyi Minisztérium 1978-ban kiadott rendelkezései szerint jogosultak eldönteni, hogy végeznek-e munkát vagy sem. A gyakorlatban ezen személyek néhány alapvető házi munkát, így például lakóhelyiségük tisztán és rendben tartását a mentességtől függetlenül kötelesek voltak elvégezni. Az 1997. évi új büntetés-végrehajtási törvény, amely 1998. szeptember 1-je óta van hatályban, a munkavégzés kötelezettsége alóli kivételeket továbbra is fenntartotta. A törvény 107. §-a kimondja, hogy *„az elítélt lelkiismereti okból nem kötelezhető munkavégzésre."*

A fentieken túlmenően biztonsági okokból nem végezhetnek munkát az előzetesek, illetőleg azok, akik erre egészségügyi okokból képtelenek.

Ugyancsak vitára adhat okot e tekintetben az izraeli szabályozás. Ezen államnál a *Feltételes Szabadon Bocsátási Bizottság*[8] állapíthat meg kivételeket a munkakötelezettség alól, valamint mérsékelheti a kötelezettségeket az alábbi esetekben:

1. ha a fogvatartott egészségügyi állapota ezt szükségessé teszi;

2. ha a mentesség vagy korlátozás hatásos lesz, lehetőség van a fogvatartott rehabilitációjára;

3.egyéb indokolt esetekben.

Ahogy erre az izraeli nemzeti jelentésben *Leslie Sebba* rávilágított[9] e törvényi rendelkezésnél nyilvánvalóan kérdéses lehet, hogy mely faktorok alapozhatják meg a rehabilitációt, illetve mit takar az „egyéb indokolt eset" fogalma.

A fogvatartottak munkavégzési joga

A szabad társadalomban mind nagyobb méreteket öltő munkanélküliségre reagálva *Dirk van Zyl Smit* és *Frieder Dünkel* vetette fel, hogy a jelen körülmények között nem lehet-e, illetőleg nem kellene-e elfogadni a munkavégzési kötelezettség eltörlését és egyúttal a munkához való jog elismerését.[10] Amint e fejezetből kitűnik, jelenleg a munkavégzés jogként való szabályozása, illetőleg legalább korlátozott elismerése csak az országok viszonylag szűk körében érvényesül. Példaként említhető ugyanakkor Franciaország, ahol 1987-ben szüntették meg a munkakötelezettséget. *„Az 1987. június 22-i törvényben a munkakötelezettséget az a meghatározás helyettesíti, hogy a végrehajtási intézeten belül minden olyan intézkedést meg kell hozni, amely a fogvatartott szakmai tevékenységét, a munkavégzést biztosítja."*[11]

Az 1978. évi spanyol alkotmány 25.§ (2) kimondja, hogy a fogvatartottaknak joguk van fizetett munkára és az ezzel járó társadalombiztosítási ellátásra. Az alkotmány rendelkezése alapján a fogvatartott nemcsak tiltakozhat a kényszermunka ellen, de joga is van a fizetett munkához. A spanyol szabályozás azonban a munkavégzés joga mellett alapelvként rögzíti a munkavégzés kötelezettségét is. Ezen jog és kötelezettség pedig a börtönügyi törvény 26.§-a értelmében alapvető eleme a fogvatartottak kezelésének.

Itt említhető meg az a korábban Spanyolországban alkalmazott jogintézmény, amelynek értelmében két teljesített munkanap után a fogvatartott büntetési tartamából egy nap elengedhető volt. Ehhez hasonló modell figyelhető meg jelenleg *Romániában*, azzal az eltéréssel, hogy az ítéleti tartam egy nappal történő lerövidítéséhez a román szabályozás 5 napi börtönmunkát követel meg.

A korábbi gondolatmenethez visszatérve, a spanyolhoz hasonló megoldást követett az 1969. évi lengyel büntetés-végrehajtási törvény is, amely az elítéltek munkavégzési kötelezettsége mellett elismerte a fogvatartottak foglalkoztatásra és baleseti biztosításra való jogát is (Bv. tv. 48.§). Az 1952. évi lengyel alkotmány 68. szakasza, hasonlóan a Munka Törvénykönyvéhez, a munkához való jogot, mint emberi jogot deklarálta. Az 1997-ben elfogadott új lengyel alkotmány ugyanakkor már nem proklamálja a munkához való jogot, és az 1997. évi új Bv. törvény, valamint a börtönmunkáról szóló törvény sem tartalmaz ilyen rendelkezést. Az 1997. évi bv. törvény 102. §-a csak annyit mond ki, hogy *„az elítéltnek joga van munkája után javadalmazásra és társadalombiztosítási támogatásra."*[12]

Az afrikai *Botswana* törvényi szabályozása ugyancsak tartalmazza a fogvatartottak munkavégzéshez való jogát, de egyúttal leszögezi, hogy *„valamennyi elítélt hasznos munka végzésére köteles"* [Börtönszabályok 570. (1)]. A munkavégzés jogként történő szabályozása azonban csak az elmélet szintjén létezik és – többek között a börtönnépesség igen magas létszámára[13] figyelemmel – nem került át a gyakorlati alkalmazásba.[14]

Hollandiában és Németországban a fogvatartottak munkavégzési joga nincs törvényileg lefektetve, de amennyiben részükre a büntetés-végrehajtási intézmények nem tudnak munkát biztosítani, javadalmazásban részesülhetnek, azaz a munkanélküliekhez hasonlóan „segélyt" kapnak.

A börtönmunka visszaszorulása

A börtönmunka alkalmazása az elmúlt években a legtöbb országban csökkenő tendenciát mutat, bár a visszaesés a nyugat-európai országokban relatíve enyhének mondható. Ez volt a helyzet például Angliában és Walesben, ahol a munkát végzők arányának nem számottevő csökkenése a börtönnépesség emelkedésének következtében alakult ki. Ezzel szemben a kelet-európai országokban[15], illetve például *Dél-Afrikában* a változás sokkal drámaibb méreteket öltött.

Szemléletes példája a munkáltatás csökkenésének Lengyelország, ahol 1989 előtt a kommunista kormány fellépésére az elítéltek kb. 90%-át foglalkoztatták, igaz, olcsó munkaerőként. A kormány azt követelte, hogy minden elítélt részesüljön foglalkoztatásban vagy a börtönvállalatnál (pl. gyárakban, műhelyekben, farmokon), vagy a börtönön kívüli gyárakban, illetőleg farmokon. 1986-ban a lengyel börtönökben a 76 112 elítéltből 62 983 fő, azaz 82,8 % végzett munkát. 1988 decemberében ez az arány már megközelítette a 84%-ot és ezen túlmenően – ha kis mértékben is –, de előzetes letartóztatásban lévő személyek munkavégzésére is sor került. 1990-től kezdődően, miután a piacgazdaság helyreállításra került, azaz a piac törvénye érvényesült, a legtöbb fogvatartott munkanélkülivé vált. 1996 májusában például már csak az elítélt személyek 27,5 %-a és az előzetesek 6,5 %-a, azaz összességében a fogvatartottak mindösszesen 34%-a végzett munkát.

Az iparnak nem volt többé szüksége a fogvatartottakra és csak a dolgozó elítéltek 12-16%-át foglalkoztatták külső munkáltatóknál. A börtönműhelyekben, gyárakban és farmokon történő foglalkoztatás nagyon lecsökkent, mert az elszegényedett gazdaság a kötelezettségeknek már nem tudott eleget tenni, még annak ellenére sem, hogy a pénzügyminiszter adómentességet garantált. Az 1980-as években hozzávetőlegesen 20 000 fogvatartottat foglalkoztattak vállalkozásokban. Az 1990-es évek közepére a 49, többségében kicsi műhelyben, üzemben, illetőleg farmon már mindössze 3 500 elítéltet foglalkoztattak.

A büntetés-végrehajtás a fogvatartottak kb. 55-60%-a számára csak házi munkát, valamint intézmény-fenntartási munkát tudott biztosítani.

A lengyel nemzeti jelentés alapján a börtönrendszernek jelenleg 30-40 000 munkahelyre volna szüksége a fogvatartottak munkával történő ellátásához. A munkát nem végző fogvatartottak egy része a munka hiányát úgy tekinti, mint emberi jogainak megsértését, ide értve a rehabilitációhoz való jogot is. *Tadeusz Zielinski*, aki 1992 és 1996 között nemzeti ombudsman volt, az ombudsmani hivatal munkatársaival egyetértésben hasonló véleményt képviselt. Zielinski több ízben kifejtette, hogy a fogvatartottak körében a munkanélküliséget le kell küzdeni és e feladat gyors lebonyolítása az állami hatóságok feladata.[16]

Dél-Afrikában a fogvatartottak munkavégzése ugyancsak elhanyagolható méreteket ölt. 1995 decemberében például átlagosan 112 572 fogvatartott volt Dél-Afrika börtöneiben. Ebből 27 320 volt jogerősen el nem ítélt személy, akik nem voltak kötelesek munkát végezni. A fennmaradó 85 252 fogvatartottból mindössze 21 411 fő, azaz 25% végzett munkát, avagy a munkát nem végzők aránya 75% volt. 1995 óta a foglalkoztatott fogvatartottak aránya tovább csökkent. 1997-ben például átlagosan 10 750 munkalehetőséget biztosítottak a börtönnépességnek, amely ezen év végén megközelítette a 100 975 főt. Az 1995-ös adattal szembeállítva az 1972/73-as évek adatait, szembetűnő a különbség. Az említett időszakban az elítéltek átlagos napi létszáma 76 034 fő volt. Ebből a létszámból 66 689 személy, azaz 88% végzett mun-

kát, ami tehát 12%-os munkanélküliséget jelentett. Ugyancsak nyilvánvaló a börtönön kívül dolgozó fogvatartotti arány változása. Amíg ugyanis az 1972/73-as időszakban ez az arányszám 39%, addig 1995-ben már csak 7%[17] volt.[18]

A spanyol börtönökben általában úgyszintén kevés munka áll rendelkezésre. A fogvatartottakon belül a munkát végző aránya 1990-től folyamatosan emelkedő tendenciát mutat ugyan (1990-14%, 1991-17%; 1992-21,4%; 1993-20,52%; 1994-22,48%, 1995-28,68%), de ezen arányszám 1995-ben is alig érte el a 29%-ot.[19]

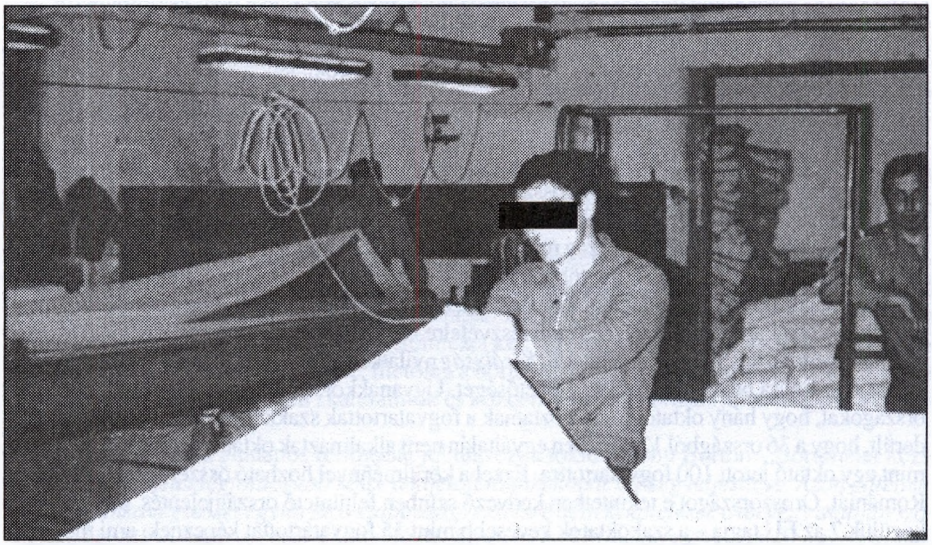
Németországban az Igazságügyi Minisztérium a legtöbb szövetségi államra vonatkozóan közzétette a munkát végzők fogvatartottak adatait. Ezen számadatok alapján a munkanélküliségi ráta 16-81% között mozgott, ami átlagban 37%-os munkanélküliségi aránynak felelt meg. Ez az adat azonban pontosításra szorult, nem tartalmazta ugyanis azon elítélteket, akik iskolai képzésben vettek részt, illetve kint dolgoztak az ún. *munkamegváltás program* keretében. Ezen két tényező figyelembevételével az általuk lecsökkentett munkanélküliségi ráta 25%-ot tett ki.[20]

A fenti példákkal szemben Japánban a fogvatartottak közel 80%-a végez munkát. A fogvatartotti össznépességen belül a munkavégzéssel együtt járó szabadságvesztésre ítélteken túl többek között munkát végeznek a „csak" szabadságvesztésre ítéltek, továbbá a pénzbüntetés meg nem fizetése miatt átváltoztatásként munkavégzésre kötelezettek, valamint elhanyagolható hányadban (0,4%) az előzetes letartóztatottak is. A japán nemzeti jelentés 1997 novemberére vonatkozó adatai alapján a munkavégzéssel együtt járó szabadságvesztésre ítéltekből a ténylegesen munkát végzők 94%-os arányt képviseltek. A csak szabadságvesztésre ítélt börtönnépesség közel 97%-a, míg az egyéb kategóriába sorolt fogvatartotti népesség 89,8 %-a ugyancsak foglalkoztatásra került.[21]

Az Európa Tanács 1996-os, a fogvatartottak foglalkoztatása tárgyában készült felmérése[22] alapján a vizsgált országokból Ausztria, *Ciprus*, *Szlovénia* és *Portugália* foglalkoztatási rátája közelítette meg, illetőleg haladta meg a 70%-ot. Ellenpéldaként 20% közeli arányszám volt megfigyelhető *Albániában*, *Litvániában*, Lengyelországban és *Törökországban*.

A munkát nem végzőkön belül a felmérés 4 okcsoportot különített el. Az első csoportba azok kerültek, akik a munka hiánya miatt rekedtek ki a foglalkoztatásból, a másodikba azok, akik az oktatásban való részvétel okán, a harmadikba az egészségügyi problémák, megbetegedések, a negyedikben pedig az ezeken kívülálló egyéb okok miatt munkát nem végzőket tüntették fel.

Az alkalmas munka hiánya miatti munkanélküliség 12 országban az elítéltek több mint 20%-át érintette. Ezen 12 országon belül 7 esetében a vizsgált arányszám a 40%-ot is meghaladta. Így például Albániában a fogvatartottak 84%-a, *Lettországban* 73%-a, Litvániában 64%-a, *Máltán* 50%-a, a *Cseh Köztársaságban* és Lengyelországban pedig 46%-a nem tudott munkát végezni megfelelő munkalehetőség hiánya miatt. Néhány országot leszámítva viszonylag elhanyagolható volt azon elítéltek aránya, akik a munkavégzés alternatívájaként oktatásban vettek volna részt. Ezen okcsoporton belül a legnagyobb részesedést Portugália tudhatta magáénak, ahol a közel 70%-ot kitevő munkát végzők mellett az oktatást választók 21,8%-ot tettek ki. Tekintettel arra, hogy a legtöbb országban a munkavégzéssel egyenértékűnek tekintik a fogvatartottak oktatásban való részvételét, a két tényező együttesen 91,8%-os, messzemenően optimális állapotot tükröz. A portugál példán túlmenően a fogvatartottak több mint 10%-a ugyancsak a tanulást választotta *Finnországban* (13%), *Izlandon* (15%) és *Svédországban* (19%). A munkát végzők és az oktatásban résztvevők együttes aránya így Svédországban 82 %-ot, *Norvégiában* 80%-ot, Izlandon 68%-ot, Finnországban 67%-ot, Németországban pedig 65%-ot tett ki. A munkavégzés alternatívájaként nem alkalmazzák ugyanakkor az oktatásban-képzésben való részvételt többek között Ausztriában, *Franciaországban* és Törökországban. Ezen jogin-

Szinte valamennyi kelet-európai országban csökkent a munkalehetőség a börtönökben

tézményt elismerik, de a vizsgált időszakban ténylegesen nem került alkalmazásra például Albániában, Cipruson, *Észtországban,* Lettországban, Lengyelországban, Romániában.

A betegség okán előálló munkavégzés hiánya a legkedvezőtlenebbül Boszniában volt megfigyelhető. A rendelkezésre álló adatok alapján itt ugyanis 40%-ot alkotott azon fogvatartottak aránya, akik egészségügyi problémák miatt nem kerültek foglalkoztatásra. A vizsgált országok egyikében sem öltött még csak megközelítőleg hasonló méreteket sem a betegség miatti munkaképtelenség: az okcsoporton belül a soron következő arányszámot Izland jelentette 14%-os mutatójával.

Az utolsóként említett „egyéb" okcsoporton belül a legnagyobb részesedést az orosz (23,4%), a román (20,55%) , illetőleg a finn (20%) mutatók jelezték.

Oktatás és szakképzés

Amint azt már az előző fejezetben láthattuk, az oktatás-szakképzés a legtöbb országban egyenértékű a munkában való részvétellel. Ez a helyzet például Dániában, ahol 1973 óta érvényesül az oktatásnak a termelőmunkával, valamint a szakmunkásképzésben való részvétellel való egyenrangúsága.

Egyes vélemények szerint, amennyiben a büntetés-végrehajtás a fogvatartottakat nem tudja hasznos munkával ellátni, a szakképzés a munkavégzés megfelelő alternatívája lehet. Más nézetek ugyanakkor e két tényező együttes szükségességét hangsúlyozzák, mondván a tanulás és a munka egyaránt alapvető emberi jog, mindkettő meghatározó szerepet tölt be a fogvatartottak rehabilitációjában. Az Európa Tanács börtönművelődésről szóló ajánlása[23] pedig leszögezi, hogy a művelődésnek nem szabad alacsonyabb státusszal rendelkeznie, mint a munkáltatásnak. A gyakorlatban azonban általában kevesebb prioritást élvez a börtönoktatás, aminek oka abban keresendő, hogy az oktatás-képzés pénzügyileg kevésbé térül meg, mint a munkáltatás.

Ezzel a gyakorlattal szembehelyezkedő kedvező és pozitív irányok is megfigyelhetők azon országokban, ahol a fogvatartottak számára minél szélesebb körben igyekeznek alap-, közép-, és felsőfokú oktatási képzésben való részvételt biztosítani, mégpedig a fogvatartott egyéni ké-

pességeihez és kapacitásához igazodva.[24] Ezen túlmenően egyes országokban a szakképzést választó fogvatartottak – nem elhanyagolható motiváló tényezőként – a börtöniparban dolgozókkal megegyező bért kapnak. Így például Izraelben és Svájcban az oktatásban résztvevők díjazása megfelel a munkát végző elítéltekének. A német szabályozás díjazza ugyan az oktatásban-képzésben való részvételt, de a termelőmunkát végzőket jobban megfizeti.

A szakképzésben az 1990-től 1995-ig terjedő időszakig javulás figyelhető meg.[25] Egy, az 1990-es évre vonatkozó nemzetközi összehasonlító jelentésből[26] kitűnően 27 országból mindössze 7 jelezte, hogy a fogvatartottak több mint 80%-át szakképzésben tudja részesíteni. Az 1995. évi országjelentéseknél már 36 ország minden vagy majdnem minden fogvatartott számára biztosította az oktatást-szakképzést. Így többek között *Ausztrália,* Ciprus, Dánia, Finnország, Németország, Izland, Japán (!), Hollandia, Románia (!), *Oroszország* (!) jelezte, hogy minden fogvatartott lehetőséget kap a szakképzésben való részvételre. A válaszadó államok közül például *Horvátország,* Svédország, Svájc és az *Egyesült Királyság* nyilatkozott úgy, hogy szinte valamennyi fogvatartott számára biztosítani tudják e lehetőséget. Ugyanakkor, miután megkérdezték az érintett országokat, hogy hány oktatót foglalkoztatnak a fogvatartottak szakképzésének biztosítására, kiderült, hogy a 36 országból 12 esetében egyáltalán nem alkalmaztak oktatót, vagy csak kevesebb, mint egy oktató jutott 100 fogvatartottra. Ezzel a körülménnyel hozható összefüggésbe a Japánt, Romániát, Oroszországot e tekintetben kedvező színben feltüntető országjelentés. 9 országnál – közülük 7 az EU tagja – a szakoktatók kevesebb mint 35 fogvatartottat képeznek, ami még elfogadható aránynak tűnik. 5 ország jelentésében (Cseh Köztársaság, *Jordánia, Luxemburg, Szingapúr, Srí Lanka)* a szakképzés lehetősége a legtöbb fogvatartott számára rendelkezésre állt. További válaszadó 5 ország *(Írország, Libanon, Szaúd-Arábia, Dél-Afrika, USA)* ezt az oktatási-képzési alternatívát már a fogvatartottak felének tudta biztosítani. 23 állam esetében a szakképzésben való részvétel a börtönnépesség csak 1/4-ét, illetőleg ennél is kisebb hányadát érintette. Egyedül *Haiti* jelezte, hogy fogvatartottjai egyáltalán nem részesülnek szakmai képzésben.

Ausztriában a bv. törvény 48.§-a elismeri a fogvatartottak szakképzésre való jogát érdeklődésük, képességük és személyes képzettségük szerint. A szakképzésben való részvételre elméletileg akkor kerülhet sor, ha a fogvatartottnak nincs szakmája, vagy szakmáját a börtönben nem tudja gyakorolni. A gyakorlatban nagyon csekély számú rab van abban a helyzetben, hogy ezen joggal élve előnyösebb pozícióba kerülhessen, mivel helyileg a szakképzést csak a börtön közelében lehet megszervezni, elvégzésére pedig csupán a büntetés tartama alatt van lehetőség.[27]

Kedvezőbb képet mutat a dán szabályozás, ahol az oktatók alapvető feladata a fogvatartottak oktatásban való részvételének motiválása. Dániában a fogvatartottak képzése önkéntes alapokon nyugszik és egyénre szabott programokon alapul, amelyek az utógondozás keretében a szabadulás után is folytathatók.

Hollandiában a képzés szervezését és lebonyolítását az egyes intézmények maguk végzik. A büntetés-végrehajtási intézményeken belül azonban nem igazán lehet minőségi munkát elsajátítani. A szakmunka közismerten szakmai felkészültséget kíván meg, amivel a rabok többsége nem rendelkezik. Vannak börtönök, ahol fémmunkákkal, faipari munkákkal, bútorkészítéssel szakmai lehetőséget kínálnak a fogvatartottaknak, de a munkák java része mégis egyszerű, mint például műanyag gyermekjátékok összeszerelése. Igazán keresettnek tekinthető tevékenységek a holland börtönökben a házi munkák: a folyosók tisztán tartása, kávé felszolgálása, az étel kiszolgálásában és a konyhában való segédkezés. Ezeken felül valamennyi fogvatartott kötelessége saját cellájának tisztán tartása.[28]

Lengyelországban az 1989. évi Börtönszabályok 40. §-a irányelvként fogalmazza meg, hogy a fogvatartottak foglalkoztatásánál egészségi állapotuk, koruk, szakképzettségük és érdeklődésük egyaránt számításba veendő tényezők.

Spanyolországban a büntetés-végrehajtási intézménybe történő befogadáskor már felmérik az egyes fogvatartottak szellemi, szakmai ismereteinek szintjét. A börtönügyi törvény 27. §-a tartalmazza azon szempontokat, amelyeknek az elvégzendő munka típusa meg kell feleljen. Így szükséges a fogvatartottak számára szakképzési tevékenységeket, tudományos, oktatási tevékenységeket biztosítani, a kezelési terv részeként foglalkoztatási tevékenységet, intellektuális, művészeti munkákat, szakmákat alkalmazni.[39]

Az 1996 májusában hatályba lépett Börtönrendelet 133. §-a kimondja, hogy minden elítélt személy kötelezettsége a munkavégzés, de csak a fent említett törvényhelyen szereplő tevékenységek végzése kényszeríthető ki.

Néhány országban a büntetés-végrehajtásnak nem célja, hogy a fogvatartottaknak szakképzettséget és kellő munkatapasztalatot adjon, illetve a fogvatartottak nehéz munkával való ellátása büntető intézkedésnek tekinthető. Japánban például a fogvatartottak munkavégzését a drákói szigor jellemzi. Számos büntetőintézet kényszeríti elítéltjeit menetelésre katonai stílusban a munkavégzés helyszínére, illetőleg a börtönbe történő visszaúton. A raboknak a menetelés alatt „egy-kettőt" kell skandálniuk és közben helyben járva karjukat lengetni vállmagasságba.

A börtönmunka általános felfogását jól tükrözi a tokiói Fuchu Börtön „Börtönélet kézikönyve": *Az ítélet legfontosabb része a kijelölt munkakötelezettség teljesítése. Azon elítéltek, akiket munkavégzéssel együtt járó szabadságvesztésre ítéltek, kötelesek a törvény alapján számukra kijelölt munkát végezni. Ha az elítélt alapos ok nélkül megtagadná, abbahagyná a munkát, vagy kérné a munka típusának megváltoztatását, ez úgy tekintendő, mint a kötelezettség megszegése és szigorú intézkedést von maga után.* (Fuchu Prison, 1996:7. szakasz)[30]

1995 novemberében az Amnesty International hozta nyilvánosságra az összekötözött rabok intézményének felelevenítését Alabama és Arizona, majd harmadikként Florida államban. A jelentés szerint az összekötözött-összeláncolt rabokat kemény fizikai munka végzésére kötelezték. A három alabamai börtönben ezen intézményt a közepesen veszélyes elítéltekkel szemben alkalmazták 1-től 3 hónapig terjedő időtartamban. A 400 fogvatartott egy 200 személy befogadására alkalmas hálóteremben aludt, a kora reggeli órákban keltették őket, és munkavégzés közben *„Alabama összekötözött rabja"* feliratú sapkát viseltek megkülönböztetésül. A rabok egy 2,5 méteres és 1,5 kilós lánccal voltak összekötözve, amelyet akkor sem vettek le róluk, amikor az illemhelyre mentek. Napi 10-12 órát dolgoztak, gyakorta a forró napsütésben, minimálisan rövid szünetekkel.[31]

Az Amnesty International az összekötözött rabok intézményét kegyetlen, antihumánus és lealacsonyító büntetésnek minősítette, amely az amerikai kormány által ratifikált Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 7. cikkelyében lefektetett azon tilalomba ütközik, amely szerint *„senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni."*

A fogvatartottak munkaideje

A legtöbb országban a fogvatartottak munkanapja 5 és 8 óra között mozog. Ennél rövidebb tartamú a munkavégzés Görögországban, Írországban, Hollandiában. Ez utóbbi államban a zárt intézetekben a munkaórák számát napi 4 órára csökkentették le azért, hogy a fennmaradó 4 órában a fogvatartottaknak például sportolási, szabadidős tevékenységet biztosítsanak, illetőleg ezen időtartam alatt lehetővé tegyék a látogatást, valamint a beszélőt az ügyvéddel, pártfogóval. Ez a szabályozás azt is eredményezte, hogy amennyiben a fogvatartott ügyvédje a munkavégzésre kijelölt időben érkezett, úgy a börtönhivatalnok a látogatás engedélyezését megtagadhatta, különösen akkor, ha a látogatásra az érintettnek más alkalmas lehetősége is volt. A jelenlegi szabályozást a jövőben akként kívánják megváltoztatni, hogy a fogvatartot-

taknak legalább 6 órát kell naponta dolgozniuk, hetente pedig 4 napot. Ez gyakorlatilag heti 24, illetve maximum 26 órás munkavégzést eredményezhet a jövőben.[32]

Sajátos megoldás, hogy a hosszú tartamú szabadságvesztésre ítéltek esetén egy rendelkezés lehetővé teszi a fogvatartottak számára szabadnap igénybevételét.

Svájcban az általánosan irányadó 42 órás munkahéttel szemben, ha a munkavégzés a börtönön belül történik, az átlagos munkahét a kinti normához képest 10-15%-kal rövidebb.[33]

Az osztrák szabályozás általában követi és alkalmazza a szabad munkaerőpiacon érvényesülő normákat.[34] Így például a börtönben is alkalmazzák az általános maximum munkaórákra vonatkozó szabályokat. Ezen általános szabályok alóli kivételek olyan esetekben elfogadottak, amikor a munkavégzés pl. a mezőgazdaságban vagy az erdészetben történik [Bv. törvény 50. § (1)]. Ugyancsak a börtön falain kívüli szabályozás követése figyelhető meg a nemzeti ünnepnapok, illetve a vasárnapok munkaszüneti napként történő kezelése tekintetében. Természetszerűleg ilyenkor is el kell végezni az intézmények fenntartásához szükséges tevékenységeket, mint például a konyhai munkákat, valamint a kórteremben lévő betegek ellátását [50. § (3)].

A lengyeleknél a munkaórákra vonatkozó munkajogi rendelkezések a Bv. törvény alapján alkalmazhatók a dolgozó elítéltekre is. Japánban a fogvatartottak napi 8 órát, hetente 40 órát dolgoznak, a szombatot, a vasárnapot és a nemzeti ünnepeket kivéve. A munkavégzés már korábban hivatkozott drákói szigorát tovább szemlélteti, hogy csak 15 perces szünetet engedélyeznek a raboknak reggel és a délutáni órákban, az ebédszünet pedig mindössze 40 percig tart. A fogvatartottak WC-re menni, orrot fújni vagy törülközni csak szünet alatt jogosultak.[35]

Oroszországban a nagy számú munkanélküliség következtében napjainkban több mint 170 000 elítélt csupán részmunkaidőben, illetőleg nem egész héten át dolgozik[36]

Angliában és Walesben a börtönszabályok értelmében a fogvatartottak maximum 10 órát dolgozhatnak naponta. Nem tisztázott ugyanakkor, hogy ezalatt folyamatos 10 órát kell-e érteni, mivel például a konyhán dolgozó fogvatartottak ennél hosszabb ideig is tartózkodhatnak munkahelyükön. A szabályozás alapján a fogvatartottaknak heti 1 szabadnapot kell biztosítani.

Dél-Afrikában a munkaidő az angol gyakorlathoz hasonlóan nem haladhatja meg a napi 10 órát. Hétköznaponként a munkára történő „kivonulás" nem eshet későbbre 7 óránál, a börtönbe történő visszaérkezésnek pedig 17 óra előtti időben meg kell történnie. Dél-Afrikában az ebédidő 12 és 13 óra között van. Bizonyos szükségszerű kivételektől eltekintve a fogvatartottak nem dolgoznak vasárnap és meghatározott ünnepnapokon. Egyetlen fogvatartott sem végezhet munkát addig, míg a börtön egészségügyi tisztségviselője meg nem állapítja a munkavégzésre való alkalmasságát. A személyzet ezen tagjának arra is van joga, hogy teljesen vagy részlegesen kivonja a fogvatartottat a munkából.[37]

A munkáltatás formái

A munkáltatás formáit tekintve követelményként fogalmazható meg a szabad társadalomban érvényesülő munkafeltételeket leginkább megközelítő tevékenységek büntetés-végrehajtáson belüli alkalmazása, ezzel is elősegítve, hogy szabadulás után a fogvatartottak a megszerzett munkatapasztalatoknak hasznát vegyék.

A munkáltatás jellege egyes országokban, így például Angliában, nagy hagyományokra tekint vissza. Ezen államban a fogvatartottak meghatározó hányadát ugyanis a textiliparban foglalkoztatják. 1998. júniusában a 64 000 főt számláló börtönnépességből 53 000 elítéltet foglalkoztattak.[38] Közülük 8000 fő a *Börtön Vállalat Szolgálat* (Prison Enterprise Services - PES) műhelyeiben dolgozott, további 2000 személy a PES farmjain és

kertjeiben, míg 8000 rab foglalkoztatása kimerült a helyi munkák, így takarítás, intézetfenntartási munkák elvégzésében. A munkát nem végző elítéltek nagy számban egyéb tevékenységet folytattak, például oktatásban vettek részt.Japánban a munkáltatás 3 formája különül el egymástól: a termelőmunka, az intézmény-fenntartási munka és a szakképzési-foglalkoztatási tréningek között tesznek különbséget. Az elítéltek jelentős része (1994-ben pl. 76%-a, 1996-os novemberi adat alapján 78%-a) termelőmunkát végez, amely a legkülönbözőbb tevékenységeket foglalja magába. Így például a pénzügyminisztérium adatai alapján 20% körüli a ruhakészítésben, nagyjából hasonló az összeszerelésben és papírmunkákban való részesedés, ennél kisebb hányadban (8-10%) gépgyártás és faipari munkák, 5%-ban nyomtatás és bőripari munkák alkották a termelőmunka típusait. A termelőmunka mellett 1994-ben[39] 20% körüli arányban végeztek a fogvatartottak házi munkát (intézmény-fenntartási munkát) és elhanyagolható hányadban (3%) vettek részt foglalkoztatási tréningen.

Japánban a fogvatartottaknak lehetőségük van arra, hogy ún. mellékmunkát végezzenek, ami a napi 8 órás munkavégzést követő további 2 órás foglalkoztatást jelent. 1997 márciusának végén 233 fogvatartott élt ezen munkavégzési lehetőséggel, amiből kifolyólag átlagosan havi 4800 yen juttatásban részesültek.[40]

Hollandiában a foglalkoztatás bérmunka keretében történik vagy az intézményen kívül, vagy külső vállalkozó bevonásával az intézeten belül. A nyitott börtönökben a munkát privát munkáltatók végeztetik, legalább minimum munkabérért. Ha munkavégzési problémák miatt valamely fogvatartott elbocsátásra kerül, a holland szabályozás lehetővé teszi a fogvatartott zárt intézetbe történő áthelyezését. Ennek azonban feltétele, hogy a munkavégzés megkezdése előtt erről a körülményről a fogvatartottat tájékoztatni kell.

Sajátos megoldás érvényesül Ausztriában, ahol a munkáltatás formái között az önellátáson és a privát szférának végzett munkán kívül megtalálható a személyi állomány részére végzett munkáltatási forma is.

Dániában a nyitott intézetek elsősorban mezőgazdasági tevékenységet végeztetnek a fogvatartottakkal, de több esetben ez kiegészül fa-és fémipari tevékenységekkel.

Svájcban a Btk. 1971. évi részleges módosítása és az 1973-ban kibocsátott végrehajtási rendelet tette lehetővé, hogy azon fogvatartottak, akik jó magaviseletűek és büntetésüknek a felét már letöltötték, olyan munkáltatónál végezzenek munkát, aki a bv. intézettel nem áll kapcsolatban. Ez a törvény megfogalmazásában „fél-szabadság". Azon esetekben pedig, ha a szabadságvesztés-büntetés tartama a 12 hónapot nem haladja meg, a fogvatartott folytathatja munkáját, illetve továbbtanulhat a bv. intézeten kívül, ami a „fél-szabadságvesztés" státuszának felel meg.[41-42]

Botswanában a börtönmunka 2 típusa között tesznek különbséget: a börtönön belül, illetőleg a börtön falain kívül végzett munka között. A börtönön belül végzett munkának 3 válfaja különíthető el: egyrészről létezik a közvetlenül a fogvatartott saját szükségletére (pl. saját ruházatának mosása) végzett munka, másodsorban alkalmazzák az intézmény támogatására folytatott munkát, illetve harmadikként említhető a fogvatartott rehabilitációs program keretében kifejtett tevékenysége (pl. szakképzési tréningen való részvétele).

A börtönön kívül végzett munka vonatkozásában az irányadó törvényi szabályozás különbséget tesz részint az állami hatóságok (kormány), részint pedig a magánszemélyek részére végzett munka között. A valóságban ezen börtönmunka igazi felhasználói és haszonélvezői az állami hatóságok[43].

Namíbiában a börtönön kívül történő munkavégzési forma privilégiumnak tekinthető és csak azon fogvatartottaknál alkalmazható, akik büntetésük harmadrészét már letöltötték, va-

lamint a fogvatartottak „A" kategóriájába kerültek besorolásra. Elsősorban ezen kategóriából kerülnek ki ugyanakkor azon fogvatartottak is, akik a börtönön belül jogosultak munkavégzésre.[44]

A fogvatartottak javadalmazása

A munkát végző fogvatartottak díjazásnál az egyes országok gyakorlatában és szabályozásában szembetűnő különbségek figyelhetők meg. A már korábban tárgyalt 1996. évi nemzetközi összehasonlító elemzés[45] a fogvatartottak javadalmazása tekintetében megállapította, hogy a válaszadó országok többsége a munkát végző rabok legalább 2/3-át részesítette munkadíjban, de a javadalmazás arányaiban nagy eltéréseket mutatott ki. Így például *Korea, Peru, Szíria és Ukrajna* azt jelezte, hogy fogvatartottjai a börtöntisztviselők legalacsonyabb kategóriájú kifizetett átlagbérének 91 és 100%-a közötti bért kapnak. 18 további ország esetében ezen arány már nem volt több 10%-nál. 3% alatti volt a munkabér Írországban, Máltán, valamint Dél-Afrikában, 3 és 7% közötti Ausztráliában, Cipruson, az Egyesült Királyságban, és 8-10% közötti Finnországban, Németországban, Görögországban, Hollandiában, illetve Törökországban. A 10 és 50% közötti javadalmazást jelentették többek között Belgiumból, Svédországból, Horvátországból, Dániából, Franciaországból. A börtönben végzett munka után egyáltalán nem kaptak díjazást *Pápua Új-Guineában.*

Japánban bár a fogvatartottak munkabért nem kapnak, de pénzjutalomban részesülhetnek munkavégző-képességük függvényében. A japán Igazságügyi Minisztérium adatai alapján 1997-ben az átlagos havi pénzjutalom körülbelül mintegy 35 USA dollárt tett ki. Ezen pénzjutalom egy részét a fogvatartottak az intézményen belül vásárlásra fordíthatják, míg a fennmaradó felhalmozott összeget a szabadulásukkor kapják kézhez.

Botswanában – a börtönmunka jogként történő jogszabályi deklarálásához, de gyakorlatba ültetésének elmaradásához hasonlóan – a fogvatartottak javadalmazásra való jogosultságának egyes formái is figyelmen kívül maradnak. Általánosan elfogadott nézet ugyanis, hogy mindazon esetekben, amikor a fogvatartottat a kormány, illetve az állami hatóságok foglalkoztatják, a fogvatartott munkavégzése szerves része bebörtönzésének, így azért semmilyen ellentételezésre nem jogosult. Ezt a szemléletet, illetőleg ezen fogvatartotti pozíciót adaptálták a fogvatartott börtönön belüli foglalkoztatására is, függetlenül attól, hogy a munkavégzés a fogvatartott saját részére, vagy a büntetés-végrehajtási intézmény számára történt-e. A valóságban létezik ugyan egy jövedelmi séma, amelynek valamennyi fogvatartott részese, de ez a keresmény fizetésnek nem tekinthető.

A sémán belül a fogvatartottak 3 kategóriába sorolhatók részint magaviseletük, részint pedig képzettségük függvényében. Az „A" kategóriába sorolt fogvatartottak példás magaviseletűek és szakképzettek, akik kb. 20 amerikai centnek megfelelő összeget kapnak havonta. A „B" kategóriás rabok jó magaviseletűek és csak félig szakképzettek, ennek megfelelően csak havi 15 cent ellenértékét kapják meg. Minden további fogvatartott a „C" kategóriába kerül, ahol a keresmény már csupán kb. 10 cent/hó.[46]

Dirk van Zyl Smit és Frieder Dünkel börtönmunka tárgyában készült összegző tanulmánya[47] a fogvatartottak javadalmazása kulcskérdésének a szabad munkaerőpiacon érvényes bérek és a börtönmunkáért járó díjazás közötti nagy arányú eltérést jelöli meg, avagy Dünkel és *Rössner* szerint a börtönmunka igazi dilemmája, hogy a bérek még nem adekvátak. Dünkel az ideálisnak tekinthető egyenlőséghez legközelebbi helyzetet az osztrák szabályozásban véli felfedezni. Ausztriában ugyanis 1993 óta a börtönmunkáért járó jövedelmet formálisan, mint a foglalkoztató és a munkavállaló közötti alkuért járó bért determinálják[48]. A valósághoz azonban hozzátartozik, hogy a fogvatartottak bérükből csupán 25%-ot kapnak személyes használatra[49], miután a 75%-os különbözetet szállás- és élelmezési költségek címén levonják. Ez az

összeg lehetővé teszi, hogy a fogvatartottak munkanélküliség esetére szóló biztosításban részesüljenek, de további fizetési kötelezettség terheli őket családjuk fenntartására, illetőleg az általuk okozott bűncselekmény áldozatainak kártalanítására is. A gyakorlatban tehát csak nagy vonalakban figyelhető meg a kinti munkáért járó bérek és a börtönmunkáért járó jövedelem közeledése.

Az osztrák szabályozás egyébiránt a fogvatartottak által végzett munka minden fajtáját fizetéssel kompenzálja, ez alól kivételt a börtöncellák tisztántartása képez. Az osztrák modellhez való közeledés példája lehet Hollandia, ahol a fogvatartottak betegségük esetén is kapnak bért, bár a tényleges jövedelem alacsony. Jelenleg egy személy körülbelül 6 holland forintnyi összeget kaphat, amit gúnyosan csak *borravalónak* neveznek. Ez az összeg gyakorlatilag csak arra elegendő, hogy a fogvatartott üdítőt, kávét, dohányterméket, édességeket vásároljon . Az elítéltek jövedelme a szabad munkavállalók keresményének 10%-át sem éri el, tartásdíj-fizetési kötelezettség azonban nem terheli őket. A fogvatartottak jövedelmezésének jelenlegi bázisa még az 1948. februári 23-i bérrendeleten alapul. Miként azt *De Jonge* megjegyzi, ahhoz, hogy valamennyi fogvatartott minimálbérben részesülhessen, radikális reformra lenne szükség a társadalombiztosítási rendszerben.

Haladó kezdeményezésnek tekinthető az a Hamburg városában 1991 vége óta bevezetett rendszer, amelyben két nyitott börtön esetében az üzemeltetést két magánvállalat vette magához. A börtönben gyártott termékeket a szabadpiacon értékesítik és az elítéltek piacorientált bért kapnak, amely tartalmazza a társadalombiztosítást is. Az ezen szűk körben érvényesülő modellel szemben Németországban a Börtöntörvény hatálybalépését (1976) követő 20 évben a börtönmunkáért járó jövedelmeket nem hozták összhangba a szabadpiacon érvényesülő keresményekkel. A fogvatartottak jövedelme így mindössze 5%-át tette ki azon összes személy átlagos jövedelmének, akik az előző naptári év alatt a nemzeti nyugdíjrendszerhez hozzájárultak. 1991-ben az egy fogvatartottra jutó napi ráta körülbelül 10 német márka (DEM) volt. A szövetségi államban a legalacsonyabb jövedelmi szint Bremenben volt regisztrálható 8,38 DEM-mel, míg Berlinben ugyanezen időben az összeg 16,46 DEM-et tett ki .

Jelenleg az átlagos jövedelem fogvatartottanként és naponként nem haladja meg a 12 DEM-et, ami havi kb. 250 DEM-et jelent[50]. Ennek az összegnek az 1/3-a a börtönigazgatóságnál marad, és a fogvatartottak csak szabadulásukkor kapják egy összegben kézhez.

1998-ban a Német Szövetségi Alkotmánybíróság (1998. július 1-jei döntés) a jelenlegi helyzetet alkotmányellenesnek minősítette és kötelezte az államot, hogy 2000. december 31-ig vezessen be igazságosabb javadalmazási rendszert a munkát végző fogvatartottak érdekében. Amint arra Dünkel rávilágít, a német bíróság döntése fontos precedens lehet valamennyi ország számára. Leszögezi ugyanakkor, hogy bár a bíróság véleménye szerint csak az „alkalmas" díjazott munka szolgálja a reszocializációt, a bíróság kellő óvatossággal elmulasztotta felvázolni, hogy mit is kell „alkalmas" munkán érteni.

Lengyelországban az 1969. évi bv. törvény alapján a börtönmunkának két típusa létezik. Az egyik egy fizetett munka az iparban vagy a szolgáltató szektorban a börtönön belül, illetőleg kívül, a másik pedig ingyenes munkavégzés, ami állami intézményekben végzett munkát, illetve házi munkát, valamint intézmény-fenntartási munkát foglal magába havi 60 órát meg nem haladó tartamban.

Az állami hivataloknál, hatóságoknál történő munkavégzésre 1990 óta nem kötelezhetők a lengyel fogvatartottak, illetve a bv. törvény 1995. évi módosítása nyomán ezen ingyenes munkavégzés feltétele a fogvatartott írásbeli hozzájárulása.

A törvény 49. § (4) bekezdése alapján az elítéltek 60 órát[51] meg nem haladó tartamban nem voltak jogosultak ellentételezésre az általuk végzett házi munka, valamint az intézmény- fenn-

tartási munka tekintetében. Ez tehát ingyenes munka volt, amelyet azonban, ha lelkiismeretesen végezték, pénzügyileg jutalmazhatta az intézmény igazgatója, azaz az igazgatónak jogában állt eldönteni, hogy a munkát fizetett vagy nem fizetett munkaként kezelje-e.

A törvény 49. § (3) bekezdése értelmében a börtönmunkáért járó jövedelem azonos mértékű kell legyen a szabad munkavállalók hasonló típusú munkáért járó bérezésével, a törvény 52. §-a alapján ugyanakkor kötelező levonások terhelik a munkabért. A valóságban az elítéltek igen rosszul fizetettek. 1996 májusában például az elítélti munkáért járó átlagos jövedelem havi 254 zloty volt, miközben az iparban dolgozók átlagjövedelme 936 zl-t tett ki.

Az állam a nemzeti munkajogi és adójogi rendelkezések alapján a fogvatartottak jövedelméből társadalombiztosítási díjat és adót von le. A börtöntörvény már hivatkozott 52. §-a alapján ezen jövedelem tovább csökken, mivel a jövedelem 10%-a a szabadulás utáni segélyező alaphoz kerül, 40% pedig az állami költségvetéshez, míg az elítélt fizetésének legalább 50%-át meg kell kapja.[52] 50%-ot meghaladó és 75%-ig terjedő összeget kaphat a fogvatartott abban az esetben, ha lelkiismeretesen és hatékonyan dolgozik, továbbá ha családjának támogatásra van szüksége, illetőleg kompenzációt kell fizetnie az elkövetett bűncselekménnyel összefüggésben. 1996 májusában 6357 olyan fogvatartott dolgozott, akinek eltartási kötelezettsége állt fenn családjával szemben. Javadalmazásuk 1563 esetben megemelkedett a család szegénysége következtében.

Az 1997. évi új bv. törvény rendelkezései a munkáért járó díjazás tekintetében hasonlóak az 1969. évi bv. törvény rendelkezéseivel. Így továbbra is a börtönigazgató dönt a fogvatartottak foglalkoztatásáról, ő határozza meg az elítélti munka javadalmazásának rátáját.

Svájcban a büntető törvénykönyv 376. §-a értelmében a fogvatartottak a kantonok által meghatározott munkabérben részesülnek. Ennek következménye, hogy az elmúlt évekig a jövedelemszintekben igen nagy különbségek voltak megfigyelhetők. Amíg például 1976-ban a nyugat-svájci kantonokban kifizetett átlagos jövedelem naponta 8,50 frank volt, addig ezen összeg Kelet-Svájcban 9,00 frank, az északi kantonokban és Svájc belsejében pedig 14,00 frank. Miután a 3 regionális börtönkonkordátum harmonizálta és egyben megemelte a fogvatartottaknak járó keresmény összegét, 1995-ben és 1996-ban az átlagos alapjövedelem valamennyi kantonban naponta 24,50 frankot tett ki. Ez az összeg 1998-ban 26,00 frank volt.

Svájcban egyébiránt a fogvatartottak nemcsak a kijelölt munka elvégzése esetén kaptak bért, hanem azon alkalmakkor is, amikor saját hibájukon kívül (pl. betegség következtében) nem tudtak munkát végezni, illetve, ha a munkavégzés alternatívájaként felkínált oktatási-szakképzési[53] programokon vesznek részt.

Spanyolországban a fogvatartottak bérezése függ a munkaórák számától, valamint a termelőtevékenységtől. 1995-től a *Rehabilitációt Kezdeményező Központ* (CIRE) összesen 310 302 3978 pesetát fizetett ki a fogvatartottaknak, ami havi lebontásban 14 023 pesetát tett ki.[54] A CIRE szerint egyes elítéltek 60 000 pesetát keresnek havonta, míg más esetekben napi 8 órás munkavégzés havi 100 000, sőt 120 000-es keresményt is eredményezhet. Az itt vázolt eltérés a különböző munkatípusokkal magyarázható. Így például a ruhakészítésben dolgozó rabok többet keresnek az elektronikus alkatrészeket összeszerelő társaiknál, ez utóbbiaknál pedig kevesebb jövedelmet kapnak a szakképzetlen manuális munkát végző fogvatartottak[55].

Anglia és Wales esetében a fogvatartottak által végzett munka minden formáját kompenzálják, de jelentős eltérések érvényesülnek az arányokat illetően. Általánosságban elmondható, hogy az elítéltek hetente kb. 7 fontot, azaz havi 28 fontot kapnak munkájukért. Viszonylag kis számú az az elítélti kör, amely az ún. „kiemelt munka" révén heti 23-35 fontra tehet szert. Munkanélküliség esetén az angol szabályozás minimális munkanélküli-összeget biztosít a fogvatartottak számára.[56]

Juhász Zsuzsanna

Jegyzetek

[1]A jelen tanulmány megírását elsősorban az 1999. évi kiadású „Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives" című, börtönmunka tárgyában közzétett nemzeti jelentéseket - így többek között a magyar jelentést is - tartalmazó kötet inspirálta.

[2]A törvény szövege szinte szó szerint megegyezik Carl Stooss 1893. évi Btk. előtervezetének (Vorentwurf) szövegével.

[3]Az ún. dologházakat az 1975-ös büntetőreform törölte el.

[4]E témáról részletesen ld. **De Jonge, G: Still „Slaves of the State":** *Prison labour and International Law. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 320.

[5]Részletesen ld. **Kelk, C.:** *The Netherlands: work in the dutch prison. In: Prison Labour, Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 171-172. p.

[6]**Super, G.:** *Namibia. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 157-158. p.

[7]**Vagg, J.-Smartt, U.:** *England and Wales. In: Prison Labour Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 40-41. p.

[8]A bizottság nevét onnan kapta, hogy feladata az elítélt feltételes szabadlábra helyezése, amennyiben az a szabadságvesztés-büntetése tartamának a 2/3-át már kitöltötte.

[9]Részletesen ld. **Sebba, L.: Israel. In:** *Prison Labour. Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 126-127. p.

[10]**van Zyl Smit, D. - Dünkel, F:** *Conclusion. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 337-339. p.

[11]**Nagy Ferenc:** *Egyes államok büntetés-végrehajtási rendszere a II. világháború után.* In: Büntetés-végrehajtási jog. Rendőrtiszti Főiskola - Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999. 49. p.

[12]Részletesen ld. **Holda, Z.: Poland. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 201-203. p.

[13]Az 1992. évre vonatkozó adatok alapján Botswanában a 100 000 lakosra vetített fogvatartotti ráta 200 és 300 között mozgott.

[14]**Frimpong, K.: Botswana and Ghana. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 33-34. p.

[15]**Walmsley, R.** a kelet- és közép-európai börtönrendszereket bemutató összehasonlító tanulmánya nyomán a fogvatartottak munkáltatásának 1994. évi adatai egyetlen ország esetében sem haladták meg a 70%-ot. Az 1996. év adataival összevetve az 1994-es helyzetképet, az arányok változása szembetűnő. Amíg például a Cseh Köztársaságban 1994. márciusában az elítélt személyek 50%-át foglalkoztatták, addig két évvel később a munkát végzők aránya már csak 41%-ot tett ki. Hasonló csökkenő tendencia érvényesült Oroszországban is. Itt 1994. májusában az elítélt személyek közel 65%-a kapott munkát (2/3-uk a kolóniákon, 1/3-uk pedig a börtönökben), 1996-ban pedig 44%-a. Vö. Walmsley, R.: Prison system in Central and Eastern Europe, Helsinki 1996.

[16]Holda, i.m. 197-199. p.

[17]A 7%-ból 6%-ot a farmerek által bérbe vett fogvatartottak alkottak.

[18]**van Zyl Smit, D.: South Afrika. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 222-227. p.

[19]**Gimenéz-Salinas, E: Spain. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 254. p.

[20]**Dünkel, F.: Germany. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 84-87. p.

[21]**Kaido, Y - Iguchi K.: Japan, In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate Dartmouth, 1999. 145. p.

[22]**Forrás:** *Heuni Paper No. 10. Helsinki, 1997. 18. p.*

[23]Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R/89. sz. ajánlása a tagállamoknak a börtönművelődésről. In: Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1990/4.

[24]Részletesen ld. **Henriksson, H. - Krech, R. International Perspectives. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 199. 304-308. p.

[25]A csak 1995-ig terjedő kitekintés oka, hogy e tárgykörben frissebb adatok nem álltak rendelkezésre.

[26]**Forrás:** *Henriksson, H - Krech, R. i.m. 302-303. p.*

[27]**Pilgram, A.: Austria. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 7-19. p.

[28]**Kelk:** i. m. 173-175. p.

[29]A téma részletes elemzését ld. Gimenéz-Salinas, E, i. m. 245-249.

[30]**Kaido - Iguchi:** i. m. 146-149. p.

[31]Részletesen Id. De Jooge, i. m. 315-320. p.

[32]Részletesen Id. Kelk, i. m. 174-175. p.

[33]**Baechtold, A: Switzerland. In:** *Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives* (szerk: Dirk van Zyl Smit and Frieder Dünkel) Ashgate: Dartmouth, 1999. 262. p.

[34]Az általános normák börtönökben történő alkalmazása alól két igen fontos kivétel tehető: egyrészről ugyanis a fogvatartottak Ausztriában nem jogosultak éves szabadságra (a „kinti" munkavállalók számára kötelező évi 5 hét fizetett szabadság biztosítása), másrészről pedig a nyugdíjkorhatárt meghaladó korban is fennáll munkavégzési kötelezettségük.

[35]**Kaido - Iguchi:** i.m. 148. p.

[36]**Forrás:** Ugalovno-iszpolnyitelnaja szisztema Rosszijszkoj Federácii, in.: Rosszijszkaja Juszticija 9/2000. 61-62. p.

[37]van Zyl Smit, i. m. 227-280. p.

[38]Vö. **Morgan, R.: Imprisonment. In:** *The Oxford* Handbook of Criminology, Oxford 1994. 889–893. p.

[39]Az 1996. novemberére vonatkozó adatok alapján szembetűnő, hogy a számadatok szinte teljesen lefedik egymást: az intézmény-fenntartási munkát végzők aránya 17,4% volt, ami kiegészült 2,2%-os építészeti, renoválási tevékenységgel. A foglalkoztatási tréningen (kézműves-szakképzésen) való részvétel 1996-ban is 3%-os arányszámot mutatott.

[40]**Miyazawa, K.: Gefängnisarbeit in Japan.** In: Festschrift für Hans Joachim Hirsch zum 70. Geburtstag am 11. April, Berlin. New York 1999. 949–958. p.

[41]Baechtold, i. m. 261. p.

[42]E témáról lásd részletesen Nagy F.: Ausztria, az NSZK, Svájc, Hollandia és Spanyolország büntetésvégrehajtási rendszerének áttekintése. In: Büntetésvégrehajtási Szakkönyvtár 1990/1. 147-155. p.

[43]Frimpong, i.m. 27-28.p.

[44]Super, i.m. 158-159. p.

[45]Összehasonlításként egy 1990-ben végzett felmérés a fogvatartottak bérezése tekintetében 25 ország adatai alapján a nemzeti átlagbérek 0,2 és 100%-a közötti arányban határozta meg a fogvatartottak munkájáért járó jövedelem mértékét.

[46]Frimpong, i.m. 28-29. p.

[47]van Zyl Smit - Dünkel i.m. 339-342. p.

[48]Az osztrák modellt érdemes összevetni a lengyel Legfelsőbb Bíróság 1970. február 11-i és 1979. március 30-i döntéseivel, amelyekben a bíróság lefektette azon véleményét, miszerint az elítélti munka a közjog egyik alkotóeleme, olyan kapcsolat az elítélt és a börtönadminisztráció között, amelyet nem lehet individuális foglalkoztatási köteléknek tekinteni. Holda, Wojcieszczuk, valamint Liszcz már ekkor felvetették, hogy a dolgozó elítélteknek biztosítani kellene a munkavállalók teljes státuszát. Ezen javaslatuk 1990-ben részlegesen elfogadásra került, miután az 1969. évi Bv. törvényt módosították és egyes munkajogi szabályokat kiterjesztettek az elítéltekre is. A gyakorlatban egészen 1998-ig a munkajog nem biztosított speciális munkajogi kapcsolatot az elítélt és a munkaadó között, akár a börtön volt a foglalkoztató, akár a börtönön kívüli intézmény.

[49]Ezen összeggel az előzetes letartóztatásban lévők szabadon rendelkeznek, míg az elítéltek csak a felével. A másik felét esetükben ugyanis szabadulásukig visszatartják.

[50]**V.o. Günther, K.:** Deutscher Strafvollzug in europäischer Perspektive. In: Festschrift für Alexander Böhm Berlin, New York 1999. 25-48. p.

[51]A Bv. törvény 1990. évi módosítása nyomán csökkentették a fizetés nélküli munka terjedelmét: az új változat azt havi 30 óráig terjedően korlátozza, majd 1995-ben az újbóli módosítás a munka határát ismét havi 60 órában jelölte meg. 1990 előtt ez a tartam 42 óráig, 1981 előtt pedig 46 óráig terjedhetett hetente.

[52]1995 előtt ez a minimum összeg 25% volt, az új Börtönszabályok elfogadása, azaz 1989 előtt pedig 20% 1995 előtt a szabadulás utáni segélyező alapnak csak a fogvatartottak jövedelmének 5%-a járt.

[53]Baechtold, i.m. 263–264. p.

[54]A CIRE által 1990 és 1995 között kifizetésre kerülő havi átlagösszegek - az 1993-as évben bekövetkező visszaesését leszámítva - folyamatosan emelkedő tendenciát mutattak. Az 1995-re vonatkozó utolsó rendelkezésre álló adat szerint ezen átlagjövedelem 14 023 peseta volt.

[55]Gimenez-Salinas, i.m. 254-255. p.

[56]Vagg - Smartt, i.m. 40-41. p.